

Begijnen en boeken

De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout (deel 5)

Michiel Zachmoorter: Den Bloedighen Bruydegom onser Zielen – t'Bruydegoms Beddeken

Hugo Vanden Bossche

Michiel Zachmoorter, de auteur van Sponsus Sanguinum ofte den Bloedighen Bruydegom onser Zielen en Thalamus Sponsi oft t'Bruydegoms Beddeken, was een van de laatste vertegenwoordigers van de mystieke beweging in de zuidelijke Nederlanden. Het eerste boek was in zijn genre een groot succes.¹ De 17de-eeuwse bezinningsteksten worden nog steeds gebruikt tijdens de vastenkruisweg in Veurne.² Het tweede werk sloot geheel aan bij het mystieke reveal dat zich in de Spaanse Nederlanden tijdens de 17de eeuw ontwikkelde.¹

Michiel Zachmoorter

(°1582 - †Gent, 25 november 1660)

Michiel (Michael) Zachmoorter, geboren te Deinze³ in 1582, studeerde theologie in Dowai en werd in september 1607, nog voor hij de titel van licentiaat behaalde, pastoor van de St.-Martinusparochie in Akkergem⁴ (Ekkergem). Vanaf 1612 tot aan zijn dood in 1660 was hij deken van het decanaat Deinze. In 1645 verliet hij de parochie, omdat hij deken was geworden van het kapittel van St.-Veerle, de nu verdwenen kerk naast het Gravensteen (St.-Veerleplein).^{1,3}

Zachmoorter was een van de drijvende krachten achter de contrareformatie in Gent en genoot daarbij de publieke steun van de aartshertogen Albrecht en Isabella.¹ In Ekkergem herbouwde hij, met geld van de Gentse wijnbelasting -- toegestaan door de aartshertogen -- de Sint-Martenskerk (St.-Martinuskerk), die door de beeldenstormers in 1577-1578 verwoest en daarna bijna volledig afgebroken werd.^{5,6} De geuzen vernielden in 1566 in Ekkergem ook de oudste kruisweg van Gent. Door toedoen van pastoor Zachmoorter en met steun van de Gentse bisschop Jacobus Boonen, later aartsbisschop van Mechelen, werd de kruisweg opnieuw opgebouwd.⁷ Bij hun bezoek aan Gent, in 1621, schonken de aartshertogen Albrecht en Isabella een grote geldsom om naast het vergroten van de H.-Bloedkapel van Ekkergem ook nog de eerste statie van de kruisweg – Jezus in het hoveken van olijven⁵ – te bekostigen. De 18 staties⁸ tellende kruisweg werd door Mgr. Boonen, die zelf de staties in verheven beeldhouwwerk schonk, ingehuldigd op 20 juni 1621.⁷ Later werden de staties op pilaren bevestigd, waarvan er een door bisschop Antoon Triest, die Mgr. Boonen opvolgde als bisschop van Gent, werd bekostigd.⁷ De afstanden tussen de staties waren gebaseerd op de afstanden die Jezus van Nazareth volgens de traditie tijdens zijn lijdensweg in Jeruzalem heeft afgelegd. De afstanden waren speciaal uit het Heilig Land aan bisschop Boonen toegestuurd.⁷

De Ekkergemse kruisweg was meer dan vier kilometer lang (5751 stappen, het aantal dat Jezus zou hebben afgelegd tussen zijn veroordeling en Golgotha) en liep van de in 1796 afgebroken Heilig-Bloedkapel via de stadsvesten en de Brugse poort terug naar de Heilig-Grafkapel (de 18de statie: de graflegging) in de Ekkergemse kerk.⁷ De kruisweg deed veel bedevaarders toestromen. Ook aartshertogin Isabella legde in 1623 de ommegang te voet af in het gezelschap van haar opperbevelhebber Spinola.¹ Wellicht bij die gelegenheid werd aan de vorstelijke pelgrim een prachtig perkamenten handschrift geschonken met afbeeldingen van de staties en een Spaanse vertaling van de gebedsteksten die Zachmoorter ter begeleiding van de kruisweggangers had geschreven.¹

Sponsus Sanguinum ofte den Bloedighen Bruydegom onser Zielen

Het door Michiel Zachmoorter geschreven *Sponsus Sanguinum ofte den Bloedighen Bruydegom onser Zielen* werd in 1623 te Antwerpen bij Gerard van Wolsschaten gedrukt. Dit vaak herdrukte prozawerk -- het kende meer dan twintig drukken -- is als handleiding bij de kruisweg (ommegang en bedevaart) opgevat. In de boekencollectie van het begijnhof is de vierde druk aanwezig (inventarisnummer B1665). De tekst geeft ongeveer de lijdensweg van Jezus weer volgens het lijdensverhaal dat op Goede Vrijdag wordt gelezen (Joannes 18:1-40, 19:1-42) plus onder meer een passage uit de lijdensgeschiedenis, waarin Jezus door Herodes wordt verhoord (Lukas 23: 8-11).

Foto 1: Titelblad *Sponsus Sanguinum*. Den bloedighen bruydegom: Vertoont in XX meditatieën; Michiel Zachmoorter, pastoor Sint-Marten Gent-Eckerghem; Gedrukt in 1634 (III Editie verbeteret en vermeerderet) te Antwerpen bij Geeraerdt van Wolsschaten naest de Abdy van Ste Michiels. Joannes Baptista Barbé, illustrator. Eigendomsmerk: [Begijn] Anna Maria de Croon, 1771 (°Turnhout 1752, geprofest in 1783, †02.11.1836), Inventarisnummer: B1665⁹

De auteur vat de inhoud als volgt samen: “Met alle wegen die hy in zijn bitter Passie om de saligheydt der menschen betreden heeft verthoont in 20 Meditatie[n] [18 staties en 2 passagiën (religieuze overwegingen)]; seer bequaem om t’allen tijden ghelesen ende gheoeffent te worde; oock onder den dienst der Missen. Daer by zijn ghevoeght de Statien ende plaetsen der Mysterien op haer verschil ende mate met een devoot ghebedt op elck Mysterie.”

Bij elk van de achttien staties (zie kader) geeft het boek een afbeelding met bijbehorende gebeden en meditatie[s]. In dit boek richt Zachmoorter zich tot een breed publiek. Het boek is geschreven in een levendige, visuele en affectieve stijl en gericht op het verwekken van emotionele bewogenheid. Mede-lijden, in de beide betekenissen van het woord, vormt er de leidraad van.¹

Foto 2: De eerste statie: Den Hoff van Oliveren. “In die tijd ging Jesus met zijn leerlingen de stad uit naar de overzijde van de Cedronbeek. Daar was aan de voet van de olijfberg de hof Getsemane, waar Hij vóór zijn gevangenneming ‘bidt ende sweet water ende bloed’.

Foto 3: Zachmoorter geeft telkens aan hoeveel stappen Jezus tijdens zijn lijdensweg van 'statie tot statie' heeft gezet.

De 18 staties van de Ekkergemse kruisweg¹⁰

1. Den Hoff van Oliveren (Jezus in het hofken van olijven, Get(h)semane)
2. De plaetse der verraderije van Judas (het verraad van Judas)
Na de tweede statie volgt een gebed bij de afbeelding: Onsen Heere Jezus met spotten, lasteren enden ghecken, wordt jammerlyck ghetrocken door het water van Cedron.
3. Hof van Annas (de schoonvader van Caïphas)
4. Hof van (hogepriester) Cayphas (Caïphas, Kajafas)
5. Hof van Pilatus

6. Hof van Herodes
7. De gheesselingke in 't Hof van Pilatus
8. Cruys-draginghe Christi
9. Den eersten val Christi onder syn Cruys
10. De ontmoetinghe van de heylighe Maeght Maria
11. Hulpe van Simon Cereneus
12. Den tweeden val Christi onder syn Cruys
13. Spraecke met de Dochteren van Jerusalem
14. Den lesten val
15. Uit-treckinge der cleederen
16. Op d'aerde ghenaghelt aen het Cruys
17. Het hanghen aen 't Cruyce
18. De begravenisse

De wonderbare genezing van Jacob Clou en de Vastenkruisweg in Veurne

Even van de Ekkergemse kruisweg naar de Vastenkruisweg en de Boetprocessie in Veurne: deze kruisweg trok voor het eerst in 1626 door de Veurnse binnenstad.^{2,3,7,11} De organisator was pater Jacob Clou. Deze norbertijner monnik van de Veurnse Sint-Niklaasabdij kwam in 1625 op het idee tijdens een reis naar de Norbertijner abdij van Drongen, nu het Ignatiaans Centrum voor Spiritualiteit, De Oude Abdij. Volgens de overlevering werd hij tijdens zijn reis door hevige koorts overvallen. Zijn reisgezel, Jan van Waterleet, en de gastvrouw bij wie hij toen verbleef, wilden ter genezing van pater Jacobus Clou deelnemen aan de kruisweg te Ekkergem. Pater Jacob stond erop zelf de kruisweg mee te doen. Toen hij vrijwel uitgeput de laatste statie bereikte, voelde hij zich plotseling genezen. Uit dank besloot de norbertijn in Veurne een gelijkaardige vastenkruisweg met de teksten uit Zachmoorters *Bloedighen Bruydegom onser Zielen* te organiseren.

Om het voortbestaan van de vastenkruisweg na zijn dood te verzekeren, stichtte pater Jacob in 1637 de ‘Sodaliteit van de Gekruisigde Zaligmaker’. Deze broederschap van leken moest onder meer ieder jaar de pas opgerichte Vastenkruisweg organiseren. Dat de pater in zijn opzet geslaagd is, is duidelijk: elke vrijdag tijdens de Vastentijd en dagelijks tijdens de Goede Week stappen de gelovigen biddend en herdenkend langs de achttien kruiswegstaties die in Veurne zijn opgehangen langs de openbare weg.¹¹ De teksten uit de *Bloedighen Bruydegom* worden nog elk jaar gebruikt bij iedere statie tijdens de kruisweg.³

In 1644 organiseerden de Veurnse kapucijnen een processie om gespaard te worden van pest en oorlog. Een veertigtal leden van de ‘Sodaliteit’ nam deel aan deze processie. In 1646 nam de ‘Sodaliteit’ zelf het initiatief voor een boetprocessie; de boetelingen waren gekleed in een ruwe, bruine boetepij en trokken met een zwaar kruis op hun schouders door de straten van Veurne. Omstreeks 1700 verschenen de eerste ‘beeldengroepen’, die door boetelingen werden gedragen, en werden bezinningsteksten, de ‘spraken’, luidop voorgedragen. Op mijn vraag of bij deze ‘spraken’ ook nog de zeventiende eeuwse teksten van Zachmoorter gebruikt worden, heb ik van de ‘Sodaliteit’ geen antwoord gekregen. De processie werd daarna aangevuld met nog meer bijbelse taferelen, zodat de huidige Boetprocessie op een volkse, levendige manier zowel het Oude als het Nieuwe Testament uitbeeldt, met als hoogtepunt het lijden en de dood van Christus. In zijn spoor stappen ook honderden anonieme boetelingen.¹¹

Terug naar Zachmoorter

Zachmoorter leefde toen de jezuiteten -- de tegenstanders van de bisschop van Ieper, Cornelius Jansenius, die na zijn dood (†1638) gelieerd werd aan het jansenisme -- met alle mogelijke middelen de ‘sympathisanten’ van het zogenaamde jansenisme bestreden (voor meer informatie over het jansenisme en de jansenistisch gezinden, onder wie de bisschoppen Jacobus Boonen en Antoon Triest: zie Literatuur onder nummer 12). Blijkbaar had de auteur schrik dat zijn teksten verkeerd zouden worden geïnterpreteerd. Mogelijk heeft hij daarom op het einde van zijn boek, op de pagina’s 283 tot 288, een *Corte onderwysinghe nopende de Meditatie vande Passie Christi ende het ghebruycke van de Meditaties* gegeven. In zijn laatste zin vermeldt hij: “*Breedere ende claerder onderwysinghe sult ghy vinden in ons Bruydegoms Beddeken.*” Daarmee leidt hij de bespreking in van het boek *Thalamvs Sponsi oft t’Bruydegoms beddeken: waer alle minnende sielen ghenoodt worden om te ghaen rusten in soete Contemplatie...*, waarvan drie drukken, een uit 1625 (tweede editie) en twee uit 1628 (derde editie), in de boekencollectie aanwezig zijn (inventarisnummers⁹ B1663, B1605 en B1606).

Thalamus Sponsi oft t'Bruydegoms beddeken

Het rijck Godts is binnen u selve. Wilt ghy vinden uwen Godt die ghy bemint/ keert u in u selven. Veel menschen/seydt den H. Bernardus/soecken Godt/maer sy soecken buuten hen selven den ghenen die binnen is.¹³

Zachmoorters tweede boek, *Thalamvs Sponsi oft t'Bruydegoms beddeken*, verscheen in hetzelfde jaar (1623) en bij dezelfde uitgever als *Den Bloedighen Bruydegom*. Dit boek, dat het voorgaande ver overtreft, wordt als een van de voornaamste mystieke geschriften van de 17de eeuw beschouwd.⁵ In dit werk worden de middelen aangegeven om tot het beschouwende leven te geraken en de vereniging van de geest met God te bekomen.⁵

Foto 4: Titelblad: *Thalamvs Sponsi oft t'Bruydegoms beddeken*: waer alle minnende sielen ghenoodt worden om te ghaen rusten in soete Contemplatie naer den arbeydt der Meditatie, die hier seer wel gheleert wordt. Ghedeelt in twee deelen. Ghemaect door de Eerw. H. Michiel Zachmoorter en by hem van nieuws oversien en vermeerderd. II Editie [2de Druk]. [Gedrukt] T'Antwerpen by Geeraert van Wolsschaten naest d'Abdy van S. Michiels, 1625. (inventarisnummer B1663⁹) Eigendomsmerken: 1ste witblad: 'Dit boeck hoort toe suster Cornelia Mertens, bidt om Godswil eens voor haer want soo wij doen sal ons gheschieden anno 1637'. Onder dit eigendomsmerk staat: P.C. Robert, 1765. Op het titelblad: Robert Peeters Sone. Achteraan: Elisabeth van Turenhout.

Foto 5 toont het titelblad van Editie III, die in 1628 eveneens bij Geeraert van Wolsschaten werd gedrukt. Eigendomsmerken: 'desen boek hoort toe aan de begijnen Marie van Hulsen, Catharina de Borchgrave ende Maria Anna de Borchgrave, 1651' [inventarisnummer B1605]. In het boek met inventarisnummer B1606 staat achteraan zuster Anna Theresia Moernhoudt vermeld.

Zachmoorters boek sloot geheel aan bij het mystieke reveil dat zich in de Spaanse Nederlanden ontwikkelde tijdens de jaren twintig en dertig van de 17de eeuw.¹ Dit veelgelezen, zoals uit de 'eigendomsmerken' blijkt ook door begijnen, en invloedrijke tweedelige traktaat behandelt het inwendige gebed en schouwende leven in de traditie van de middeleeuwse Franse (Bernardus van Clairvaux), Brabantse (Jan van Ruusbroec, Hendrik van Herp) en Rijnlandse (Johannes Taulerus) mystiek. Zachmoorter behandelt ook de receptie van deze teksten in de 'moderne' mystieke geschriften.¹ Hierbij

gebruikte hij onder meer teksten van de mystieke kapucijn Benedictus van Canfield¹⁴ (Benoît de Canfield, †1610), van Ludovicus Blosius (Louis de Blois, †1566) en van de Spanjaarden Balthazar Alvarèz S.J. (†1580, Zachmoorter maakte vooral gebruik van de door Ludovicus de Ponte S.J. geschreven *Vita*), Thomas a Jesu (karmeliet Thomas van Jezus en Maria, †1627), van wie hij meermaals de *Contemplatione divina* aanhaalt¹⁵, van Jacobus Alvarez de Paz S.J. (†1620), de H. Moeder Theresia de Jesu (Theresia van Avila, †1582) en Sint-Jan van het Kruis (Juan de la Cruz, †1591).^{1,14,15} Van die laatste laat hij, in de ten opzichte van de eerste druk (1623) aanzienlijk uitgebreide edities uit 1625 en 1628, acht hoofdstukken uit Sint-Jan van het Kruis' *Llama de amor vivo* (*Vlam van levende liefde*), afdrukken.^{1,14,15} Dankzij Zachmoorter was een deel van de in het 'Nederlands' vertaalde *Vande levende vlam der liefde* van Sint-Jan voor het eerst in drukvorm beschikbaar.

In de tweede editie (1625, inventaris nr. B1663) van *t'Bruydegoms beddeken* worden in CAP XX van het tweede deel (blz. 392 – 422) de uit het Spaans vertaalde hoofdstukken 4 – 12 uit Juan de la Cruz' *Llama de amor vivo* (Llama, III, 4-12; *Vlam van levende liefde*) afgedrukt. In editie III uit 1628 (inventarisnummers B1605 en B1606) staan deze vertalingen in CAP XXI van deel 2 (blz. 308-353). Zachmoorter gebruikte daarvoor de in handschrift bewaarde vertalingen van de kapucijn Marcellianus van Brugge.^{1,14}

Naast de teksten van Sint-Jan van het Kruis gebruikt Zachmoorter nog veel meer de teksten van Ruusbroec en zijn leerlingen, evenals van navolgers en door Ruusbroec geïnspireerde spirituelen. Hij citeert uit Ruusbroecs *Van seven trappen in den graed der gheesteleker minnen*¹⁵ -- Zachmoorter heeft dit werk blijkbaar leren kennen via de Latijnse vertaling *De septem amoris gradibus*^{16,17} (Alvarez de Pas) -- en uit *Die gheestelike Brulocht*¹⁶. In *Die gheestelike Brulocht*, wat men zijn meesterwerk noemt¹⁸, onderscheidt Ruusbroec in de menselijke groei naar een persoonlijke godsontmoeting drie etappes: het werkende leven, het innige leven en het Godschouwende leven.¹⁸ Die drie etappes komen, zoals in de meeste boeken over spiritualiteit¹⁸, ook in *t'Bruydegoms beddeken* voor. Zachmoorter moet Ruusbroecs meesterwerk ook voor een breder publiek leesbaar gevonden hebben. Hij prijst het zelfs aan: "*Van dien weerdigen Rusbroeck ende van sijn leerlinghe gheeft iegelijck seer groote ghetuighenisse, ende die sulcks niet wel bekend en is, magh 't selve sien in sijn leven gestelt voor sijn boecxken ghenaeamt 't Cieraet der geestelijcke bruyloft onlanckx (1624) in onse tale her-druckt te Brussel by Jan van Meerbeeck*".¹⁹

Ook naar *Institutio spiritualis* ('Geestelijke onderrichting') van de Zuid-Nederlandse mysticus Lodewijk van Blois (Blosius) verwijst Zachmoorter. In Blosius' werk is de invloed van Ruusbroec onmiskenbaar.²⁰ Ook wordt in *t'Bruydegoms beddeken* vaak Benedictus van Canfelds *Regel der volmaecktheit* aangehaald.¹⁵ Zachmoorter citeert uit *Theologia mystica* (Hendrik van Herp, Van Erp, Henricus Harphius), pseudo-Taulers *Merck der sieren* en Gersons *Tractatus super Magnificat*.¹⁵ Dat de aan Thomas Hemmerken van Kempen (†1471) toegeschreven *Navolging van Christus*, waarvan de grondgedachten ontleend zijn aan de eerste twee delen van de *Brulocht*¹⁸, ook door de deken van Deinze werd gebruikt, is niet te verwonderen. Het was in de 17de eeuw (en ook later nog) het meest verspreide en meest gelezen boek. In de boekencollectie van het begijnhof⁹ zijn niet minder dan 15 uitgaven (1672-1939) van dit boek aanwezig.

Naast de mystieke literatuur was Zachmoorter ook vertrouwd met de theologische werken¹⁵ van onder meer de kerkvaders, zoals Augustinus (†430), Thomas van Aquino (†1274) en Bonaventura (Giovanni di Fidanza †1274), en van de theologen, onder wie Jean Gerson, de Parijse theoloog die in het derde deel van *Die Gheestelike Brulocht* ketterse stellingen vond²¹, Robertus Bellarminus S.J., de belangrijkste theoloog van de contrareformatie²², en Leonardus Lessius S.J.¹⁶ (Lenaert Leys), onder meer raadgever van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Een boek van Lessius, *Beraedt wat gheloof ende religie men behoort t'aenveerden* (1611), is aanwezig in de boekencollectie van het begijnhof (inventarisnummer M1602). Zachmoorter trachtte zo verstaanbaar mogelijk te schrijven. Daarom besteedde hij, zoals veel van zijn Zuid-Nederlandse tijdgenoten, zeer veel aandacht aan de problematiek van het mystieke taalgebruik.²³

Wat deze getalenteerde priester met zijn boek hoopte te bereiken vinden we in de laatste paragraaf²⁴: *Laet ons al /devote zielen/ met David een verbondt met Godt maken van niet op te houden ende ons selven gheen rust te gheven tot dat wy een gheestelijck tabernakel/ ende daer in een rustplaetse ende beddeken sullen ghevonden hebben/ ende dat wy daer in waerachtighe vereeninghe met dien hemelschen Bruydegom moghen rusten/ waer toe hy self ons wille helpen ende brenghen/ die met den Vader in eenigheydt des heylighs Gheests regneert in der eeuwigheden der eeuwigheden. Amen.*²⁴

Uit het bovenstaande mogen we afleiden dat de Ekkergemse pastoor een kenner was van de middeleeuwse mystiek en ook van de mystieke en theologische literatuur van zijn tijd. Zijn grote verdienste is dat hij zijn kennis in de volkstaal aan een breed publiek heeft meegedeeld. Hij schreef beide boeken voor "*vrouw-persoonen ende andere simpele lieden*".²⁵ Hij had blijkbaar geen hoge dunk van de kennis van zijn vrouwelijke lezers. Misschien is hij daarom *Die*

Evangelische Peerle, geschreven door een onbekende maagd en een hoogtepunt van de 16de-eeuwse mystieke beweging,²¹ vergeten te vermelden.

Hugo Vanden Bossche

Tekst en foto's

Literatuur en noten

1. Porteman K. *Zachmoorter, Michel (Gent ?, 1582 - Gent, 25.11.1660)*, Auteur Literair Gent <http://literairgent.be/lexicon/auteurs/zachmoorter-michel/>
2. *Historiek Vastenkruisweg Veurne*. <https://boetprocessie/kruisweg/>
3. Jonckheere W. (2010) *De jaarlijkse Vastenkruisweg in Veurne*, Contactblad van de Kring voor Geschiedenis en Kunst van Deinze en de Leiestreek, 30ste jaargang, nr. 1, blz. 3956-3957.
4. Ekkergem (Ackeryhem, Ackergem, Akkergem) is een wijk van Gent. Ze vormt met haar Sint-Martinusparochie en Sint-Martinuskerk een van de oudste parochies van de stad. Dit bleef vele eeuwen een landelijke wijk, waar zich in de 15de eeuw, in het refugehuis van het Sint-Margaretabegijnhof van Deinze (1259-1381), het klooster van Deynze vestigde. In de 16de eeuw bevond zich hier ook een klooster van de zusters Maricolen (<https://nl.wikipedia.org/wiki/Ekkergem>). Nu vindt men er onder meer de Watersportbaan, de Nieuwewandeling (gevangenis) en de campus van de faculteit Bio-ingenieurswetenschappen, de vroegere Landbouwhogeschool van de Universiteit Gent.
5. Blommaert Ph. *Michiel Zachmoorter*. In: *De Nederduitse schrijvers van Gent, 12de-19de eeuw*, Gent, 1861, Drukkery en Boekhandel van I.S. Van Doosselaere, blz. 249-253.
6. Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: *Parochiekerk Sint-Martinus (Gent-Ekkergem [online]*, <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/20298>).
7. Maes D. (1989) *De wonderbare genezing van Jacob Clou te Gent*, Ghendtsche Tydingen, 18de jaargang, nr. 1, 15.01.1989, blz. 358-360.
https://issuu.com/davygoedertier/docs/ghendtsche_tydinghen_1989
8. Omdat het aantal staties hier en daar verschilde, bepaalde Paus Clemens XII (paus van 1730 tot 1740) het aantal kruiswegstaties op veertien, waarbij Jezus' lijdensweg wordt uitgebeeld vanaf het gerechtsgebouw (het paleis van de Romeinse procurator Pontius Pilatus) tot op de heuvel Golgotha, waar Jezus van Nazareth volgens de evangeliën is gekruisigd. De 14de statie is een afbeelding van de graflegging. Bij de kruisweg van Ekkergem was dit de 18de statie.
9. Vanden Bossche H. (2016) *Inventaris van de boekencollectie van het begijnhof te Turnhout*, verbeterde en uitgebreide versie (2018) (www.vriendenbegijnhof.be onder 'artikels en transcripties': 1.3).
10. Een digitale versie van de vierde druk (editie) van *Den Bloedighen Bruydegom*, gelijk aan de versie die aanwezig is in de boekencollectie van het begijnhof, inventarisnummer B1665, is te vinden op <https://lib.ugent.be/nl/catalog?q=Zachmoorter>. Ook verschillende andere drukken uit 1623 tot 1713 kunnen online bekeken worden. Ook een digitale versie van *t'Bruydegoms beddeken*, derde editie, 1628 -- gelijk aan de twee exemplaren aanwezig in de boekencollectie, inventarisnummers B1605 en B1606 -- is hier te vinden.
11. D'haenen J.-M. *Boetprocessie Veurne. Immaterieel cultureel erfgoed*, <http://www.immaterieelerfgoed.be/Detail/wat/184> (zie ook: www.boetprocessie.be)
12. Vanden Bossche H. *Op zoek naar de Brusselse begijnhoven, Deel 2: Terarken Begijnhof van Hedwige van Meerbeke/Bloemardinne Klein Begijnhof*, Begijnhofkrant 47 (2015), blz. 2-7 (zie: www.vriendenbegijnhof.be onder 'artikels en transcripties': 6.2).
13. *t'Bruydegoms beddeken*, Editie III (1628, B1605), deel 1, CAP XIII, blz. 149)
14. Porteman K. *Inventarisatie en situering van de teksten I. Gedichten van Juan de la Cruz, vertaald door de kapucijnen, A. Het getuigenis van Michiel Zachmoorter*. Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (nieuwe reeks), jaargang 1973, blz. 106-107.
15. Kerssemakers J. *Welke schrijvers werden gelezen in de Nederlanden in de XVIde -XVIIde eeuw?*, Ons Geestelijk Erf, Deel 2 (1928), blz. 393-412.
16. Gielis M. *Jan van Ruusbroec 1293-1381, Catalogus tentoonstelling over leven en werken van een Brabants mysticus*, Tilburg, Theologische Faculteit, 10.05 - 30.09.1982, blz. 92.
17. *t'Bruydegoms beddeken*, Editie III (1628, B1605) tweede deel, blz. 106.

18. Verdeyen P. *Ruusbroec en zijn mystiek*, Davidsfonds, Leuven, 1981, blz. 26-28, 124, 133.
19. *t'Bruydegoms beddeken*, Editie III (1628, B1605), tweede deel, blz. 290.
20. Faesen R. *Jan van Ruusbroec: contemplatief theoloog in een moeilijke tijd*, Uitgeverij KOK, Kampen, 2007, blz. 138.
21. Vanden Bossche H. *Begijnen en boeken De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout* (Deel 3), *Mystieke boeken*, Begijnhofkrant 57 (2017), blz. 2-10 (zie: www.vriendenbegijnhof.be onder 'artikels en transcripties': 1.11).
22. Vanden Bossche H. *Begijnen en boeken De boekencollectie van het begijnhof in Turnhout* (Deel 1), *Begijnhofkrant* 55 (2017), blz. 2-9 (zie: www.vriendenbegijnhof.be onder 'artikels en transcripties': 1.9).
23. *t'Bruydegoms beddeken*, Editie II (1625, B1663) tweede deel, capittel VI, blz. 254: *Vyf notabel puncten die ons brenghen tot kenissen vande termijnen oft spreek-woorden vande mystique Theologie oft schouwende leven*.
24. *t'Bruydegoms beddeken*, Editie III (1628, B1605), tweede deel, blz. 363-364.
25. *t'Bruydegoms beddeken*, Editie III (1628, B1605), tweede deel, blz. 303.